

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
SERIE NOUĂ, SUPPLEMENTUM III

IN MEMORIAM
EUGEN NICOLAE

EDITAT DE
ROXANA DOBRESCU, AUREL VÎLCU

BUCUREȘTI
2025

COPERTA: Dan Iulian MĂRGĂRIT

**MCA SERIE NOUĂ
SUPPLEMENTUM III**

www.mcajournal.ro

**Tehnoredactor: Ofelia COȘMAN
Secretar de redacție: Dana COSTIN**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

In memoriam Eugen Nicolae / ed.: Roxana Dobrescu, Aurel Vîlcu -

Târgoviște: Cetatea de scaun, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-537-820-9

I. Dobrescu, Roxana (ed.)

II. Vîlcu, Aurel (ed.)

902

929

**Toate articolele publicate în *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt *peer-reviewed*.
Materiale și Cercetări Arheologice este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Acest volum a fost editat cu sprijinul financiar al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”.

(1955–2024)

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

Aurel VÎLCU <i>In memoriam</i> Eugen Nicolae.....	9
Georges DEPEYROT Eugen Nicolae et cinq siècles de numismatique Eugen Nicolae and five centuries of numismatics	31
Adina BORONEANȚ, Monica MĂRGĂRIT One man’s trash is another man’s treasure – the case of the osseous debitage waste from Drăgușeni – <i>Ostrov</i>	39
David BACIU, Adrian BĂLĂȘESCU Preliminary study of the faunal material discovered in an Early Eneolithic feature from Alexandria – <i>Limonagiul</i> settlement (Teleorman County). 2019–2021 campaigns.....	59
Radu BĂJENARU Poveste din trecut. Despre descoperirea depozitului de topoare de la Sinaia A tale from the past. The discovery of the Sinaia axe-hoard	83
Gabriel Mircea TALMAȚCHI Două tezaure de semne monetare descoperite în zona de coastă a Mării Negre din teritoriul istro-pontic Two hoards of monetary signs discovered in the Black Sea coastal area of the Istro-Pontic area.....	99
Pierre DUPONT Transport amphoras of “Milesian” type: originals and local imitations.....	111
Theodor ISVORANU Monede din perioada romană imperială descoperite în zona Orheiului (Republica Moldova) Roman imperial coins from the Orhei area (Republic of Moldova)	119
Lucian MUNTEANU, Lăcrămioara-Elena ISTINA Noi informații despre tezaurul monetar roman imperial de la Măgirești (jud. Bacău) (CHRE 16297) New information on the Roman imperial monetary hoard from Măgirești (Bacău County) (CHRE 16297)	139
Mihai DIMA Monede romane dintr-o colecție constituită la Ostrov, jud. Constanța A collection of Roman coins found at Ostrov, Constanța County.....	159
Constantin C. PETOLESCU <i>Cohors II Dacorum</i> . Două trupe auxiliare romane cu număr de ordine identic <i>Cohors II Dacorum</i> . Two Roman auxiliary troops with identical numerical identifiers	173
Radu ARDEVAN, Alin PRALEA Monete antice din colecția lui Ioan Mihályi de Apșa Ancient coins from the collection of Ioan Mihályi de Apșa	177
Mircea DABÎCA, Theodor ISVORANU Cercetări arheologice la Histria, sectorul Sud (2018–2024). Descoperiri monetare Archaeological research at Histria, the South sector (2018–2024). Coin finds.....	189
Adriana PANAITE Roman roads in Moesia Inferior in the Black Sea coast area	213
Marius BLASKÓ, Zsuzsanna KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA, Erwin GÁLL Dating grave no. 97 from Vălcani in the light of numismatic and radiocarbon research – contributions to the chronology of H.1.....	237

Aurel-Daniel STĂNICĂ	
Între bizantini și tătari. Cimitirul de la Isaccea – <i>Bagola</i>	
Between Byzantines and Tatars. The necropolis from Isaccea – <i>Bagola</i>	249
Oana DAMIAN	
Despre prezența Hoardei de Aur în situl bizantin de la Nufăru (județul Tulcea)	
The Golden Horde and the Byzantine archaeological site at Nufăru (Tulcea County)	295
Ana BOLDUREANU	
Un fragment din tezaurul de monede tătărești descoperit la Inești, Raionul Telenești, Republica Moldova	
A fragment of the Tatar coin hoard discovered in Inești, Telenești district, Republic of Moldova.....	303
Monica DEJAN, Ana BOLDUREANU	
Considerații despre câteva monede tătărești descoperite în zona Cetății de Scaun a Sucevei	
(a doua jumătate a secolului XIV)	
Considerations about a few Tatar coins discovered in the Suceava Fortress area	
(second half of the 14 th century).....	313
Letiția NISTOR, Adrian BĂTRÎNA	
Vestigiile bisericii lui Alexandru cel Bun de la Mănăstirea Bistrița (județul Neamț). Propuneri de reconstituire	
arhitecturală	
The remains of the Bistrița monastery (Neamț County) founded by Alexander the Good. Proposals for	
architectural reconstructions.....	319
Lilia DERGACIOVA, Alexandr ALEXANDROV	
Matrița sigilară a unui demnitar din sfatul domnesc al lui Ștefan II, domnitorul Țării de Jos a Moldovei	
The seal of a dignitary member in the Princely Council of Stephen II, Prince of Lower Moldova	337
Ioan-Aurel POP, Alexandru SIMON	
Bani pentru cruciadă: Rapoarte sieneze din primăvara anului 1476	
Money for the Crusade: Sieneze Reports from Spring 1476.....	341
Alexandru SIMON	
Documente și monede: <i>Petrusian</i> și lancu de Hunedoara	
Documents and coins: <i>Petrusian</i> and John Hunyadi	349
Gabriel CUSTUREA, Ana-Maria VELTER	
Câteva monede rare din colecția muzeului constănțean	
A few rare coins in the collection of the Constanța Museum	357
Florin Gabriel PETRICĂ, Minodora CÂRCIUMARU, Ovidiu CÎRSTINA, Adrian IONIȚĂ	
Observații asupra a două morminte descoperite în necropola bisericii „Sfânta Vineri” de la	
Curtea Domnească din Târgoviște	
Remarks on two burials in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște.....	363
Gabriel VASILE	
Despre un posibil ritual funerar la populațiile medievale din Muntenia prin prisma a doi indivizi descoperiți	
în cimitirul bisericii „Sf. Vineri” de la Curtea Domnească din Târgoviște	
On a possible funerary ritual of Medieval populations in Wallachia as indicated by two individuals buried	
in the cemetery of the Sfânta Vineri church from the Royal Court of Târgoviște	373
Adriana GAȘPAR	
Șoapte din trecut. Fragmente ceramice cu inscripții în limba osmană descoperite la Timișoara	
Whispers from the past. Pottery sherds with Osmanic language inscriptions from Timișoara	391
Daniela MARCU-ISTRATE, Cristian-Florin ANGHELESCU, Roxana BUGOI	
Introducere în studiul sticlei de fereastră descoperite la Catedrala Romano-Catolică și Palatul Episcopal	
din Alba Iulia	
An introduction to the study of the window glass from the Roman-Catholic Cathedral and the Bishop’s Palace	
in Alba-Iulia	409

Radu Gabriel DUMITRESCU	
Un nou lot din tezaurul de la Craiova – <i>Strada Nicolae Bălcescu</i> (Sec. XVII–XVIII)	
A new part of the Craiova hoard – <i>Nicolae Bălcescu Street</i> (17 th –18 th centuries).....	433
Mariana ŞLAPAC	
The contribution of the ottomans to the construction of the Vauban-type fortress in Kiliya.....	449
Corneliu Bogdan Nicolae BELDIANU, Camelia Silvia BELDIANU	
<i>Tsuba</i> cu scene evocatoare. O formă de manifestare a unei arte medalistice avant la lettre în Japonia perioadei Edo?	
<i>Tsuba</i> with evocative scenes. An avant la lettre manifestation form of medal art in Japan	463
Abrevieri / Abbreviations / Abbreviations	481

DOUĂ TEZAURE DE SEMNE MONETARE DESCOPERITE ÎN ZONA DE COASTĂ A MĂRII NEGRE DIN TERITORIUL ISTRO-PONTIC

Gabriel Mircea TALMAȚCHI

Școala Doctorală de Științe Umaniste, Universitatea „Ovidius” Constanța, Constanța; e-mail: gtalmatchi@yahoo.com

Keywords: Istros, trade, hoard, monetary signs, Dobruja

Abstract: More than seventeen years ago, as well as more recently, we have mentioned, on the occasion of several syntheses concerning the discovery of hoards of so-called monetary signs (referred to as “arrowheads,” “laurel leaves,” “olive leaves”, or “grain kernels”), some very brief information regarding the number of component items, the conditions, the contexts, and related aspects. Where possible, the categories of signs were also specified. All these discoveries are part of the significant number of hoards of monetary signs currently known in Dobruja, far better represented compared with the situation observed, for instance, some thirty years ago (at Sinoe and Vadu). The main cause for the better understanding of the phenomenon of monetary signs lies in the complete publication of these hoards or, at least, in their reporting in the specialized literature.

Cuvinte-cheie: Istros, comerț, tezaur, semne monetare, Dobrogea

Rezumat: În urmă cu peste 17 ani, dar și mai de curând, am menționat, cu prilejul unor sinteze privind descoperirile de tezaure de semne monetare (numite vârfuri de săgeți/frunze de lauri/frunze de măslin/boabe de cereale), câteva informații foarte succinte privind numărul pieselor componente, condițiile, contextul etc. De asemenea, acolo unde a fost posibil, au fost precizate și categoriile de semne. Toate aceste descoperiri fac parte din importantul număr de tezaure de semne monetare cunoscute astăzi în Dobrogea, mult mai bine reprezentat în raport cu situația constatată, spre exemplu, acum 30 de ani (de la Sinoe și Vadu). O cauză principală a unei cunoașteri mai bune a fenomenului semnelor monetare se datorează publicării integrale a tezaurelor respective sau doar unor semnalări în bibliografia de specialitate.

INTRODUCERE

În urmă cu peste 17 ani, dar și mai de curând, am menționat, cu prilejul unor sinteze privind descoperirile de tezaure de semne monetare¹, câteva informații foarte succinte privind numărul pieselor componente, condițiile, contextul etc. De asemenea, acolo unde a fost posibil, au fost precizate și categoriile de semne. Toate aceste descoperiri fac parte din importantul număr de tezaure de semne monetare cunoscute astăzi în Dobrogea, mult mai bine reprezentat în raport cu situația constatată acum 30 de ani. O cauză principală a unei cunoașteri mai bune a fenomenului semnelor monetare se datorează publicării integrale a tezaurelor respective sau doar unor simple semnalări în bibliografia de specialitate. Din multitudinea de astfel de semnalări, unde publicarea detaliată propriu-zisă a acestor tezaure a rămas inedită, am ales pentru articolul de față două situri aflate pe malul de vest al Mării Negre din teritoriul dobrogean. Astfel, pentru zona de coastă dobrogeană, prezentăm tezaurele descoperite la Sinoe și Vadu (Fig. 1).

Analizând procesul complex al contactelor dintre populațiile autohtone și cele grecești, Bucur Mitrea a stabilit o primă etapă a acestora, pornind de la schimburile produs cu produs (troc), continuată apoi prin apariția semnelor monetare². Acestea din urmă au apărut din nevoia rezolvării unor probleme inerente cauzate de schimbul bazat doar pe troc și din necesitatea folosirii unui standard de schimb fezabil pentru toată lumea implicată și mult mai ușor de manipulat și transportat pe distanțe mai lungi. Semnele monetare din categoria celor analizate sunt numite în bibliografia de specialitate vârfuri de săgeți/de lauri/de măslin. Acestea apar cu precădere în tezaure, în spațiul geografic cunoscut sub denumirea de *chora* (sau teritoriul de influență al coloniilor milesiene din vestul Mării Negre) și în alte teritorii, situate la distanțe semnificative față de locul de producere.

¹ Talmațchi 2008; 2010; 2023.

² Mitrea 1961, p. 84.

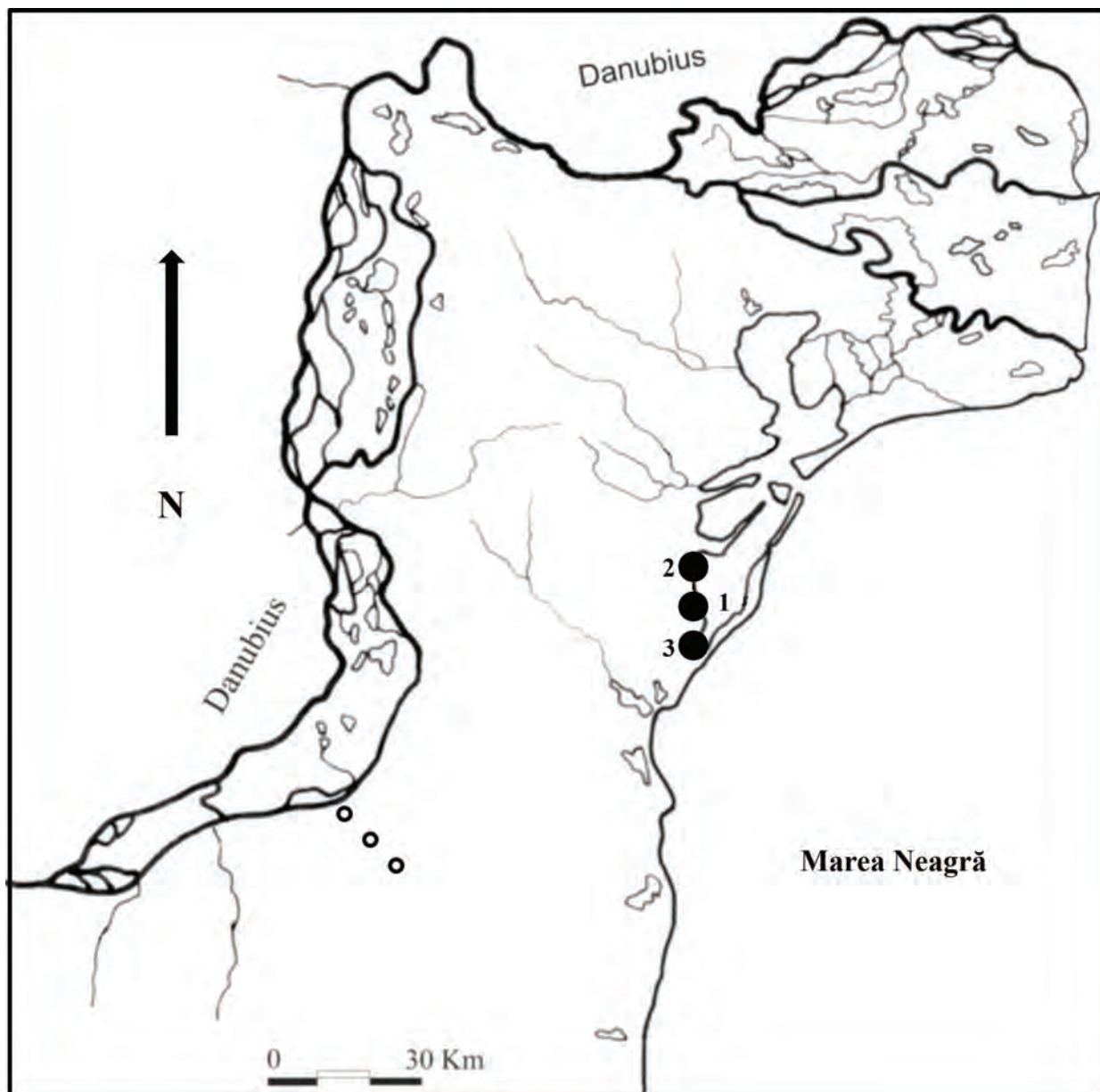

Figura 1. Harta cu localizarea punctelor de interes monetar și arheologic: 1. Cetatea Istros; 2. Sinoe; 3. Vadu.

Figure 1. Map with the location of points of monetary and archaeological interest: 1. Istros Fortress; 2. Sinoe; 3. Vadu.

TEZAURE DE SEMNE MONETARE DESCOPERITE PE COASTA DE VEST A PONTULUI EUXIN (*CHORA ISTROS*)

Sinoe (com. Mihai Viteazu, jud. Tulcea)

Din punct de vedere arheologic, la Sinoe cunoaștem două așezări greco-indigene pe malul lacului Sinoe, una numită B (punctul Zmeica, în spatele Insulei Lupilor)³ și cea de a doua aflată pe malul de sud al lacului Golovița⁴. Așezarea de pe malul lacului Golovița este de localizat pe malul de sud al buclei lacului, în spatele dinspre est al promontoriului Cara-Burun și la cca 10 km nord de sat, fiind datată în secolele V–II a.Chr.

Așezarea de la Sinoe-Zmeica este localizată pe malul abrupt al lacului Zmeica, într-un golf, nu departe de Insula Lupilor, la cca 6 km NE de sat și la cca 1 km de movila de la cota 73. Aceasta făcea parte din *chora* histriană, vestigiile sale

³ Condurachi *et alii* 1953, p. 138–145; Stoian 1957, p. 197–198.

⁴ Stoian 1957, p. 197–198.

constând într-un complex bogat de construcții masive (ziduri regulate din piatră legate cu pământ, poziționate direct pe platforme speciale sau pe stâncă naturală, a diferite resturi de la varii edificii), pavaje din lespezi de piatră, multe țigle și olane și numeroase alte urme de cultură materială specifică secolelor VI–II a.Chr.⁵ Printre acestea din urmă se remarcă diferite categorii ceramice, astfel: urme sporadice de fragmente ceramice arhaice din secolul al VI-lea a.Chr., ceramică lucrată la mână, la roata de tip local și alta cu importante influențe grecești, de lux importată (fragmente ceramice de epocă attică și elenistică, fragmente de vase mici deliene, vase cu firnis negru, cu interiorul roșu sau platouri cu interiorul fundului colorat și cu decoruri incizate), numeroase mănuși ștampilate (din Rhodos, Thasos etc.)⁶.

Din zona administrativă a satului Sinoe, în zona malului nisipos al lacului, punctul „Zmeica”, provine un tezaur constituit din 29 vârfuri de săgeți-semne monetare. Descoperirea pare a fi fost realizată între anii 2000–2002⁷. Șapte dintre piese sunt din categoria celor adaptate din săgeți de luptă și douăzeci și două din categoria celor special turnate pentru schimb. Tezaurul are o greutate totală de 117,15 g, iar cea medie de 4,03 g. Greutatea minimă pentru cele adaptate din vârfuri de săgeți de luptă este de 1,56 g, iar cea maximă de 4,77 g. Greutatea minimă pentru piesele turnate cu rol de schimb este de 1,77 g, iar cea maximă este de 5,37 g.

CATALOGUL TEZAUROLUI DE SEMNE MONETARE DESCOPERIT LA SINOE

Semne monetare provenind din vârfuri de săgeți adaptate

1. AE; 1,56 g; 22 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă trei muchii laterale (aripioare); vârful este tăiat; deține o gaură de înmănușare goală; nr. de inv. MINAC⁸ 78 458 (Fig. 2/1).

2. AE; 2,61 g; 35 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă trei muchii laterale (aripioare); vârful este tăiat; deține o gaură de înmănușare goală; nr. de inv. MINAC 78 469 (Fig. 2/2).

3. AE; 3,88 g; 41 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă două muchii laterale și o nervură proeminentă; vârful este relativ ascuțit; deține o gaură de înmănușare goală și un spin lateral; nr. de inv. MINAC 78 441 (Fig. 2/3).

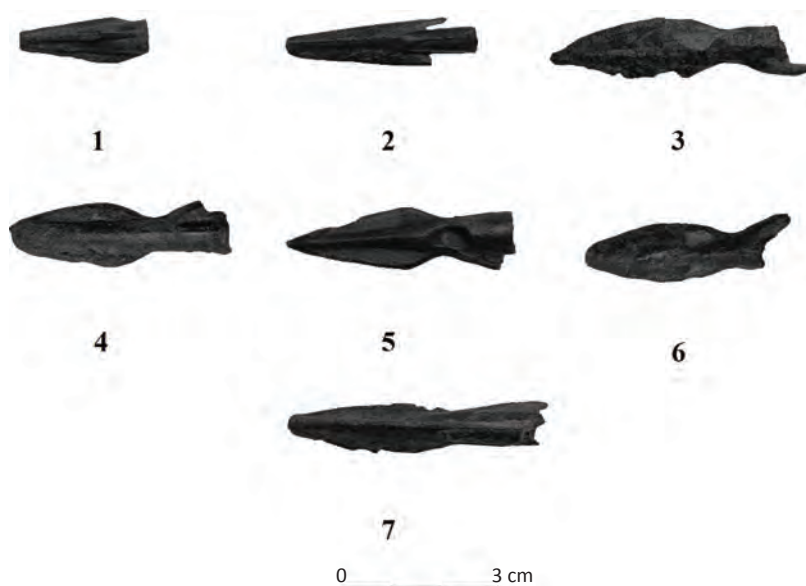

Figura 2. Semne monetare din categoria celor transformate și adaptate din vârfuri de săgeți de luptă din tezaurul de la Sinoe (nr. 1–7).

Figure 2. Monetary signs from the category of those transformed and adapted from battle arrowheads from the Sinoe hoard (no. 1–7).

⁵ Stoian 1957, p. 198.

⁶ Condurachi *et alii* 1953, p. 139–144; Buzoianu 2001, p. 125–126.

⁷ Se păstrează în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (la nr. de inv. 78 441–78 469).

⁸ Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

4. AE; 4,31 g; 36,5 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă două muchii laterale și o nervură proeminentă; vârful este relativ ascuțit; deține o gaură de înmănușare goală și un spin fragmentar lateral; nr. de inv. MINAC 78 455 (Fig. 2/4).

5. AE; 4,49 g; 40 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă două muchii laterale și o nervură proeminentă; vârful este relativ ascuțit; deține o gaură de înmănușare goală și un spin lateral; tubul din partea opusă vârfului prezintă pe una din fețe o perforație ovală; nr. de inv. MINAC 78 442 (Fig. 2/5).

6. AE; 4,59 g; 36 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă două muchii laterale și o nervură proeminentă; vârful este tăiat; deține o gaură de înmănușare goală și un spin lateral; nr. de inv. MINAC 78 450 (Fig. 2/6).

7. AE; 4,77 g; 41 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă trei muchii (aripioare); vârful este tăiat; deține o gaură de înmănușare goală și un spin lateral; nr. de inv. MINAC 78 453 (Fig. 2/7).

Semne monetare special turnate cu rol de schimb

8. AE; 1,77 g; 23 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; fragmentar; nr. inv. MINAC 78 462 (Fig. 3/8).

9. AE; 2,96 g; 35 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. inv. MINAC 78 449 (Fig. 3/9).

10. AE; 3,30 g; 41 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; formă alungită de tip frunză de măslin; nr. de inv. MINAC 78 466 (Fig. 3/10).

11. AE; 3,50 g; 40 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 446 (Fig. 3/11).

12. AE; 3,58 g; 41 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 467 (Fig. 3/12).

13. AE; 3,62 g; 38,5 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 461 (Fig. 3/13).

14. AE; 3,91 g; 39 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 452 (Fig. 3/14).

15. AE; 3,98 g; 39 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 456 (Fig. 3/15).

16. AE; 4,05 g; 35 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 465 (Fig. 3/16).

17. AE; 4,06 g; 43 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 460. (Fig. 4/17).

18. AE; 4,13 g; 42 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; resturi de metal de la turnare nefinisate; nr. de inv. MINAC 78 443 (Fig. 4/18).

19. AE; 4,18 g; 39 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 457 (Fig. 4/19).

20. AE; 4,20 g; 45 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 444 (Fig. 4/20).

21. AE; 4,37 g; 37,5 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 464 (Fig. 4/21).

22. AE; 4,44 g; 36 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 448 (Fig. 4/22).

23. AE; 4,52 g; 34 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 468 (Fig. 4/23).

24. AE; 4,69 g; 44 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 451 (Fig. 4/24).

25. AE; 4,71 g; 39 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 457 (Fig. 4/25).

26. AE; 4,93 g; 35 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 463 (Fig. 4/26).

27. AE; 5,33 g; 37 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; nr. de inv. MINAC 78 445 (Fig. 4/27).

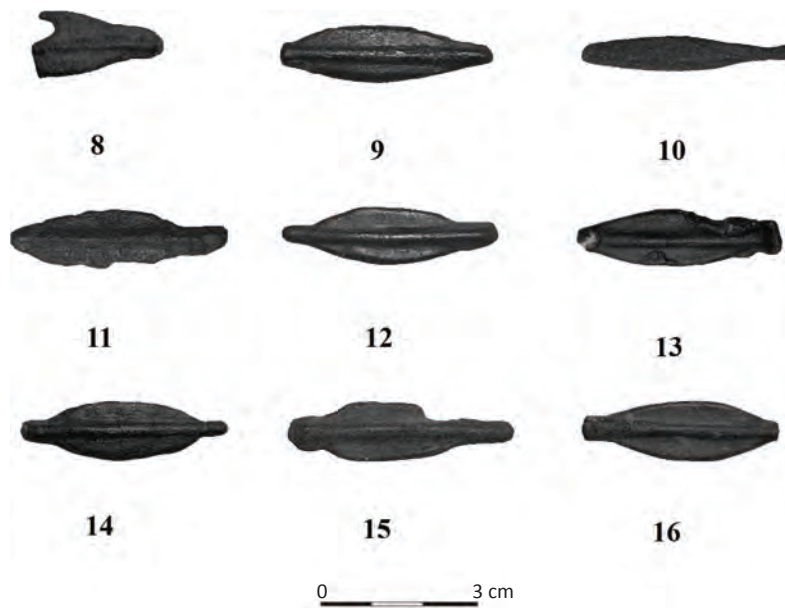

Figura 3. Semne monetare din categoria celor special turnate, cu rol de schimb, din tezaurul de la Sinoe (nr. 8–16).

Figure 3. Monetary signs from the category of those specially cast for exchange from the Sinoe hoard (no. 8–16).

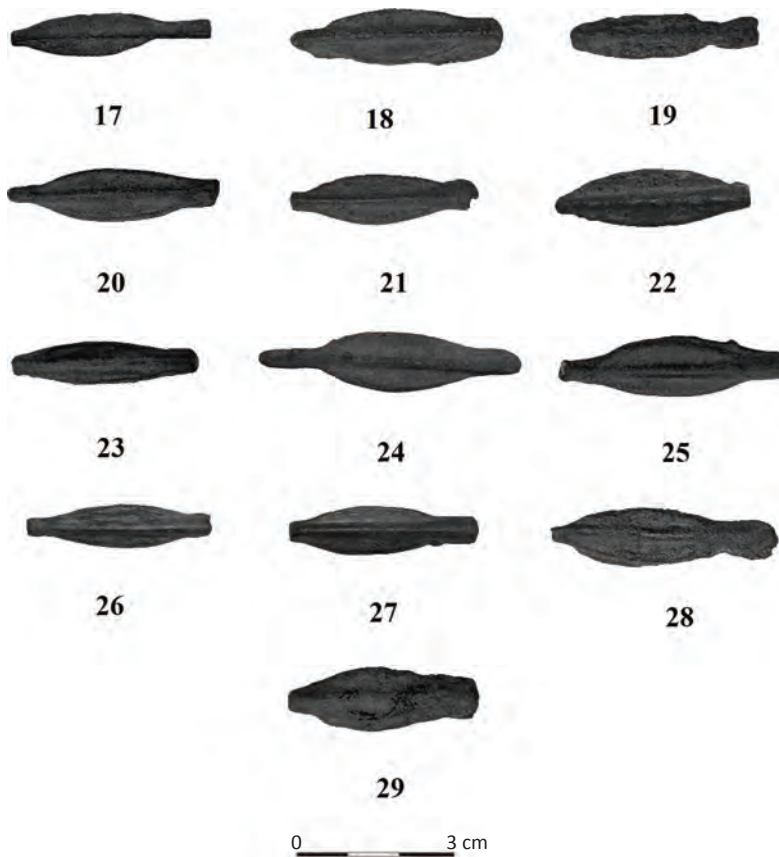

Figura 4. Semne monetare din categoria celor special turnate, cu rol de schimb, din tezaurul de la Sinoe (nr. 17–29).

Figure 4. Monetary signs from the category of those specially cast for exchange from the Sinoe hoard (no. 17–29).

28. AE; 5,34 g; 44,5 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; resturi de metal de la turnare nefinisate; nr. de inv. MINAC 78 447 (Fig. 4/28).

29. AE; 5,37 g; 35 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată; resturi de metal de la turnare nefinisate; nr. de inv. MINAC 78 454 (Fig. 4/29).

*

Din zonă provin și alte descoperiri de semne monetare specifice secolelor VI–V a.Chr. Astfel, menționăm un tezaur compus din 70 de semne monetare, descoperit în punctul Bent⁹, în apropierea unei necropole plane de înhumare, cu un bogat inventar datat din secolul al VI-lea până în a doua jumătate a secolului I a.Chr.¹⁰, unde este cunoscut și un redus centru agricol și comercial din *chora*¹¹. În mod întâmplător, tot în punctul „Zmeica”, înainte de anul 2000, a mai fost descoperit un tezaur compus din 79 de semne monetare, în interiorul așezării greco-autohtone, pe malul drept al lacului Zmeica, în *chora* histriană¹².

Tot întâmplător au fost descoperite alte câteva exemplare de semne monetare în punctele „Zmeica” și „Movilele Dese”. Se păstrau într-o colecție particulară. Trei dintre aceste semne monetare erau imprimate cu simbolul roții cu patru spițe¹³. De asemenea, între localitățile Sinoe și Vișina, tot în zona complexului Razelm-Sinoe, în condiții necunoscute, au fost descoperite, pe malul lacului Golovița, 21 de semne monetare, printre care și unul atribuit coloniei Kerkinitis¹⁴.

O altă categorie de semne monetare descoperite la Sinoe o reprezintă delfinii olbieni. Astfel, în punctul „Ostrovul Lupilor”, în anul 1997, a fost descoperit, în mod întâmplător, un delfin olbian (se păstra într-o colecție particulară)¹⁵. Alți opt delfinași de același tip au fost descoperiți întâmplător în punctul „lacul Zmeica”, într-o așezare greco-autohtonă¹⁶.

Pe plaja aflată de-a lungul lacului Sinoe, la aproximativ 2,5 km sud-sud-est de localitatea Sinoe, în anii 2000 sau 2001, în punctul „La nisip”, în marginea necropolei histriene, au fost descoperite inițial patru piese de argint emise de Cyzic și Milet, care au ajuns în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța. Monedele respective sunt dioboli bătuți între anii 530–500 a.Chr., respectiv 510–494 a.Chr.¹⁷ La Histria mai este cunoscută o piesă din electrum provenind din Cyzic, descoperită în urma cercetărilor arheologice din sectorul X, în compoziția unei „temelii olbiene”, alături de fragmente ceramice ioniene datând din secolele VI–V a.Chr.¹⁸ Nu mult ulterior publicării lor, s-a aflat că cele patru monede făceau parte dintr-un tezaur monetar compus din aproximativ 25–30 de exemplare similare, aparținând celor două centre menționate. Tot în același loc a fost găsit un diabol bătut la Chersonesul Tracic între anii 350–300 a.Chr.¹⁹ La aproximativ 100 de metri nord-est de această descoperire, tot în zona actuală a plajei, în jurul anilor 2002–2003, au fost descoperite, întâmplător, aproximativ 40–50 de monede, din tipul „cu roata” turnate la Histria în perioada secolului al V-lea a.Chr., pe o arie aproximativ circulară cu raza de 10–15 metri, alături de fragmente ceramice arhaice²⁰. De altfel, o monedă histriană, din tipul „roata cu patru spițe”, a fost descoperită în mod izolat în timpul sondajelor arheologice realizate în 1952, în așezarea Sinoe-Zmeica²¹.

Vadu (com. Corbu, jud. Constanța)

Din punct de vedere arheologic, aproape de capul sudic al lacului Sinoe, în locul numit „Ghiaurchioi”, pe un platou înalt, la aproximativ 3 m deasupra nivelului plajei, câteva cercetări de teren au condus la descoperirea unor fragmente ceramice elenistice, romane și medievale. Cu ocazia unor cercetări arheologice de control din 1952, efectuate la 21 km nord-est de satul Vadu, într-un nivel inferior, s-au descoperit gropi de bordeie și material ceramic grecesc și

⁹ Talmațchi 2004, p. 71–72.

¹⁰ Teleagă, Zirra 2003.

¹¹ Zirra 1985.

¹² Talmațchi 2004, p. 72–75; Talmațchi 2010, p. 86, nr. 16.I.; se păstrează în colecția numismatică a MINAC (nr. de inv. 66 848–66 926).

¹³ Poenaru Bordea 1996–1998, p. 434, nr. 12; Poenaru Bordea 2004, p. 44, nr. 31; Cărlan 1999; Talmațchi, Matei 2005, p. 35, nr. 1–2; Talmațchi 2006, p. 85, nr. 34.

¹⁴ Talmațchi 2003b, p. 370–371, nr. 107–127; Talmațchi 2006, p. 85, nr. 35; Talmațchi 2010, p. 97, nr. 39; se păstrează în colecția MINAC (nr. de inv. 67 141, 67 143–67 144, 67 151, 67 161, 67 174, 67 182–67 183, 67 185–67 186, 67 192, 67 194, 67 197–67 199, 67 220–67 222, 67 228–67 229 și 67 232).

¹⁵ Talmațchi 2008, p. 14; Talmațchi 2010, p. 100, nr. 4.I.

¹⁶ Talmațchi 2002, p. 20, nr. 1–8; Talmațchi 2003a, p. 28, 30, nr. 1–8; Talmațchi 2006, p. 85, nr. 34; Talmațchi 2010, p. 100, nr. 4.II.

¹⁷ Talmațchi 2003, p. 347, nr. 1–2.

¹⁸ Preda, Nubar 1973, p. 49.

¹⁹ Descoperire inedită aflată în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

²⁰ Informație din 2011 de la Tănase Bujduveanu (Constanța); piesele au fost recuperate majoritar de pe nivelul de călcare actual în cursul anilor 1999–2003.

²¹ Condurachi *et alii* 1953, p. 144.

autohton²². De reținut este faptul că „unele dintre gropile de bordeie aparțin secolelor VI–V a.Chr.” De asemenea, cu prilejul cercetărilor din 1989, prin secțiunea de bază orientată E–V, într-o casetă deschisă la cca 50 m sud de secțiune, au fost identificate stratigrafic niveluri arheologice. Revenind la casetă, a fost identificată podeaua unei locuințe cu fragmente ceramice specifice secolelor IV–III a.Chr., iar sub aceasta, au apărut numeroase fragmente ceramice grecești databile în secolele VI–V a.Chr.²³.

În perioada anilor 2000, în apropierea localității, în punctul „Ghiaur-Chioi”, pe un promontoriu unde este cunoscută o așezare prevăzută cu val de apărare, datată în secolele VI–IV a.Chr., a fost descoperit un tezaur compus din câteva zeci de semne monetare. Au mai fost recuperate 13 exemplare, dintre care 12 sunt turnate special ca semne monetare și unul este transformat dintr-un vârf de săgeată de luptă²⁴. Un exemplar aparține categoriei semnelor monetare adaptate din săgeți de luptă și douăsprezece din categoria celor special turnate pentru schimb. Tezaurul are o greutate totală de 52,24 g, iar cea medie de 4,02 g. Greutatea minimă a exemplarului adaptat din vârfuri de săgeți de luptă este de 3,56 g. Greutatea minimă pentru piesele turnate cu rol de schimb este de 2,24 g, iar cea maximă este de 5,56 g.

CATALOGUL TEZAUROLUI DE SEMNE MONETARE DESCOPERIT LA VADU

Semne monetare provenind din vârfuri de săgeți adaptate

1. AE; 3,56 g; 45 mm; semn monetar provenind din vârf de săgeată de luptă; prezintă trei muchii laterale (aripioare); vârful este tăiat; deține o gaură de înmănușare goală și un peduncul.

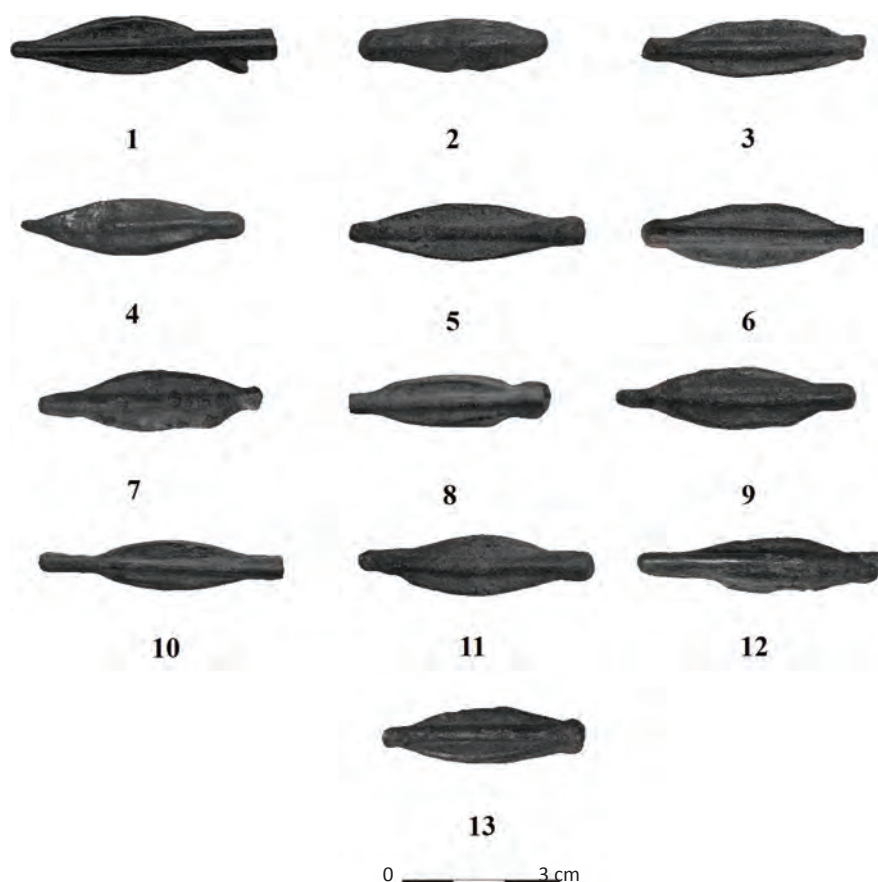

Figura 5. Semne monetare din categoriile celor transformate și adaptate din vârfuri de săgeți de luptă (nr. 1) și special turnate, cu rol de schimb, din tezaurul de la Vadu (nr. 2–13).

Figure 5. Monetary signs from the categories of those transformed and adapted from battle arrowheads (no. 1) and of those specially cast for exchange from the Vadu hoard (no. 2–13).

²² Condurachi et alii 1953, p. 145–146.

²³ Buzoianu 2001, p. 127–128.

²⁴ Talmațchi 2008, p. 8; Talmațchi 2010, p. 86, nr. 18.

Semne monetare special turnate cu rol de schimb

2. AE; 2,24 g; 31 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
3. AE; 3,38 g; 37 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
4. AE; 3,50 g; 41,5 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
5. AE; 3,60 g; 39 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
6. AE; 3,75 g; 38 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
7. AE; 3,98 g; 41 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
8. AE; 4,16 g; 35 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
9. AE; 4,41 g; 42 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
10. AE; 4,47 g; 42 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
11. AE; 4,67 g; 42 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
12. AE; 4,96 g; 40 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.
13. AE; 5,56 g; 40 mm; semn monetar cu două muchii și o nervură centrală aplatizată.

*

De asemenea, tot din zona administrativă a localității, cu ocazia unor săpături arheologice executate în stațiunea greco-indigenă, au apărut în mod izolat trei semne monetare transformate din vârfuri de luptă²⁵.

COMENTARIU

Valorificarea resurselor științifice premonetare sau monetare existente în colecția numismatică deținută de Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța a fost una dintre preocupările permanente ale semnatarului prezentului articol. De asemenea, intensificarea descoperirilor făcute cu detectoare de metale în primul deceniu și cel imediat ulterior al acestui secol a condus la apariția unui număr tot mai mare de semne monetare, cu amplasări precise sau relativ precise, dar fără contexte arheologice, ceea ce îngreunează decisiv recuperarea în totalitate a informațiilor istorice. Pentru că de cele mai multe ori, în afară de îndesirea descoperirilor, înțelegerea anumitor fenomene care au condus la depunerea, pierderea sau ascunderea lor poate fi făcută doar în conexiune cu contextul arheologic.

Marea majoritate a tezaurilor compuse din semne monetare au fost descoperite în mod fortuit. Și ne referim la totalitatea tezaurilor de semne monetare cunoscute până în prezent, nu doar la cele prezentate în cataloagele de față. Cea mai mare parte a lor a fost recuperată în două moduri: fie la puțin timp după descoperire, ajungând în colecțiile specializate ale statului român, fie au ajuns pe piața neagră sau în colecții private, unele fiind totuși recuperate de organele abilitate ale statului român.

O importantă direcție de cercetare pe care aceste tezaure ne-o deschid privește analiza relațiilor dintre populația locală și elementul grec. Aceasta privește două aspecte distincte, diferențiate și cronologic: pe de o parte relația amintită în teritoriul de interes economic și comercial al grecilor (*chora*), fapt care s-a petrecut mai timpuriu, pe de altă parte aceeași relație manifestată la zeci sau sute de km depărtare de locul de turnare a semnelor monetare și într-o etapă cronologică mai târzie, mai ales specifică primei jumătăți a secolului V a.Chr. În *chora* este evident faptul că deplinul control aparținea comunității grecești, zona fiind aproape sau foarte aproape de orașul colonial.

Cercetările arheologice sistematice efectuate până în prezent în zona cetății Histria nu au oferit rezultate relevante privind prezența consistentă a semnelor monetare din categoria celor identificate de-a lungul timpului ca vârfuri de săgeți/frunze de lauri/frunze de măsline sau boabe de grâu din spațiul apusean al Mării Negre. Și această stare de fapt, rezultată după 100 de ani de săpături arheologice, reprezintă un indiciu convingător pentru înțelegerea scopului pentru care au fost turnate, apoi direcția geografică și comercială pe care aceste semne le-a urmat către destinație (în *chora* și dincolo de aceasta, în centrele deschise și fortificate ale populației locale). Ca resurse pentru schimbul cu autohtonii s-au

²⁵ Se păstrează în colecția MINAC (nr. de inv. 64 711–64 713).

folosit: ceramică de foarte bună calitate, vinuri, uleiuri și alte produse specifice tehnicii meșteșugărești grecești (arme, obiecte de podoabă etc.)²⁶. O parte dintre aceste mărfuri erau aduse prin intermediul relațiilor comerciale existente cu Miletul, cu alte centre din Grecia asiatică sau insulară, cu Corintul și cu Atena²⁷. Începuturile producției meșteșugărești sunt atestate la Histria încă din prima jumătate a secolului VI-lea a.Chr.²⁸. Un rol important pentru susținerea unei activități economico-comerciale l-a avut populația locală în teritoriul rural al cetății (*chora*), colonizarea etapizată având o formă pașnică, în bună conviețuire cu populația din hinterland²⁹. Acest teritoriu a fost creat, conform informațiilor epigrafice, din a doua jumătate a secolului al IV-lea a.Chr.³⁰, deși existența unui teritoriu amenajat poate fi considerată ca îndeplinită nu mai târziu de mijlocul secolului al VI-lea a.Chr.³¹. În contextul stabilizării și dezvoltării activității meșteșugărești și comerciale, elemente caracteristice coloniilor milesiene vest și nord-vest pontice, cum au fost vechimea, experiența și nivelul economic, au creat premisele producerii semnelor monetare. Colonia Histria a fost destul de des citată ca principal emitent al acestor semne cu valoare monetară, producția lor fiind considerată ca o primă etapă a relațiilor avute de cetate cu comunitățile locale³². O dovadă în acest sens este și recenta probă de plumb descoperită în urma cercetărilor arheologice desfășurate în cartierul Metaxa³³. Dar acestea nu s-au produs doar la Histria, activitatea de turnare fiind practică de un număr însemnat de colonii milesiene³⁴. Deși marea majoritate a semnelor monetare cunoscute și publicate de la Histria provin din zona cartierului economic de pe platoul X, cercetări arheologice tot recente din zona sectorului „Templu” au prilejuit descoperirea unui număr însemnat de semne monetare vest-pontice în contexte foarte timpurii, în special din categoria celor transformate și adaptate din vârfuri de săgeți de luptă. Aceste cercetări aruncă o nouă lumină privind cronologia celor două categorii principale de semne monetare, ordinea în producerea lor și, pentru perioada primelor două-trei decenii ale secolului VI a.Chr., semnificația cu o anumită încărcătură religioasă a celor transformate și nu turnate direct cu rol comercial³⁵.

Lacul Sinoe este parte integrantă a sistemului lagunar Razim-Sinoe și este situat la nord-nord-est de Constanța, la aproximativ 30 km distanță, având o suprafață de 135 km² și o adâncime de 1,6 metri. După cum este foarte bine cunoscut, în antichitate, actualul sistem lagunar era un golf al Mării Negre, pe fostul țărm fiind fondat orașul Istros, ale cărui ruine se află acum la aproape 7 km de țărmul actual³⁶. Modificările morfologice din acest sector costier au fost inițial atribuite unei recente transgresiuni marine, dar cercetări noi consideră că „schimbarea peisajului se datorează în principal activității neotectonice locale”³⁷. Ulterior, navigația în golful maritim a devenit din ce în ce mai dificilă, pe măsură ce în zonă se depuneau sedimente danubiene, accentuate cantitativ de eroziunea lobului deltaic Dunavăț, în secolele VII–VIII³⁸. Formarea bălții mlăștinoase Chituc, care a început în jurul anului 700, cu jumătatea nordică și a continuat cu partea sudică (din anul 1400)³⁹, a limitat și mai mult accesul la perimetrul golfului. Acesta avea să se transforme treptat într-o serie de lacuri, mai mult sau mai puțin adânci, interconectate prin canale naturale, cu modificări ale adâncimii apei datorate aluvionului depus, cu formarea de insule plutitoare sau zone mlăștinoase etc⁴⁰.

La prima vedere ar fi dificil de considerat, în acest stadiu al cercetărilor, dacă vasele care veneau din alte centre producătoare ale lumii grecești, care transportau diferite mărfuri destinate schimburilor, ar fi ajuns și în alte locuri din afara zonei portuare specifică promontoriului coloniei Istros. Ele ar fi trebuit să poată oferi condiții de acostare sigure și, în același timp, să asigure local un punct comercial funcțional destinat schimbului de mărfuri atractiv. Atât lacul Sinoe, cât și lacul Golovița, în perioada antichității timpurii, erau efectiv golfuri ale Mării Negre, reprezentând cadrul natural favorabil creării unor locuri de acostament pentru corăbiile venite din lumea greacă continentală și micro-asiatică. Ca locuri de andocare temporare pot fi identificate câteva zone, printre care se poate evidenția cel puțin cel aflat pe malul lacului Sinoe din apropierea localității administrative actuale Sinoe, com. Mihai Viteazu, jud. Constanța. Dar și cel de la Vadu ar putea să fi avut o importanță și o semnificație tot comercială.

La Sinoe, prezența unor tezaure de semne monetare vest-pontice și de delfini olbieni, alături de monede propriu-zise sunt o dovadă a posibilității susținerii unor schimburi comerciale, posibil întâi create ad-hoc și ulterior organizate chiar

²⁶ Danov 1990, p. 152.

²⁷ Pippidi, Berciu 1965, p. 186.

²⁸ Coja 1962, p. 39; Coja, Dupont 1979, p. 134.

²⁹ Avram 1991; Irimia 1993, p. 159.

³⁰ Condurachi 1968.

³¹ Avram 1996, p. 244; Avram 2006, p. 59–63.

³² Mitrea 1984, p. 112–114.

³³ Talmațchi 2021, p. 312, nr. 4, p. 314–315.

³⁴ Aricescu 1975, p. 23; Oberländer-Târnoveanu 1978, p. 147; Mănuclu-Adameșteanu 1984, p. 23.

³⁵ Câteva scurte referințe privind aceste descoperiri vezi la Talmațchi 2017.

³⁶ Preoteasa *et alii* 2012, p. 202.

³⁷ Preoteasa *et alii* 2012, p. 202, 218–220.

³⁸ Preoteasa *et alii* 2012, p. 216–217, 219.

³⁹ Preoteasa *et alii* 2012, p. 217–218.

⁴⁰ Coteț 1973, p. 41–42.

de cei de la Istros. La Sinoe au fost descoperite aproape 200 de semne monetare din categoria celor numite vârfuri de săgeți/frunze de lauri/frunze de măslin/boabe de cereale, aproape dublu față de ceea ce s-a acumulat după 100 de ani de cercetări arheologice la Istros. Oricum, așezarea de la Sinoe, care nu era o simplă fabrică, era dependentă și controlată de cetatea Istros cel puțin din secolul al V-lea a.Chr.⁴¹, fiind doar aproximativ 6 km în linie dreaptă între cele două puncte. După cum am menționat anterior, și la Vadu este posibil să se fi aflat, tot sub influența și controlul centrului de la Istros, un punct de andocare al corăbiilor venite pe mare, fiind la aproximativ 11 km în linie dreaptă de colonia milesiană.

Un ansamblu de anvergură, sub forma unui mare complex de construcții, pentru perioada secolului al V-lea a.Chr., a fost descoperit pe malul lacului Sinoe în așezarea de la punctul „Zmeica”. Sunt construcții realizate cu piatră legată cu pământ, complexe importante cu platforme de susținere, cu niveluri pregătite ca un pat de pământ amestecat cu cenușă, cioburi, plăci de piatră, mâl cleios sau nisip pentru consolidare, nivelare și izolare în raport cu terenul stâncos natural. Acest complex, la a cărui construcție s-au cheltuit în mod cert multe fonduri și eforturi ale unor constructori pricepuți, chestiuni importante pentru acea perioadă, ar putea să fi servit ca antrepozit pentru păstrarea temporară a produselor locale destinate schimbului și pentru păstrarea produselor venite ca importuri.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Totalitatea descoperirilor arheologice și monetare prezentate completează tabloul general privind informațiile cunoscute și mai puțin cunoscute pentru perioada arhaică și debutul celei clasice în zona actualelor localități Sinoe și Vadu. Cele mai importante, din perspectiva articolului de față, privesc practicarea comerțului, turnarea instrumentelor primare de schimb, prezența monedelor propriu-zise și identificarea cauzelor concentrării unor descoperiri aparte pe malul actual al lacului Razelm, respectiv pe malul fostului golf al Mării Negre.

Nu credem că toate corăbiile care veneau din zonele micro-asiatice, care dețineau mărfuri destinate comerțului, ajungeau strict doar în portul de la Istros în secolele VI–V a.Chr. Probabil că existau, în fostul golf natural al Mării Negre, în mai multe puncte aflate de-a lungul coastei, în limita estică a cherei de la Istros, mai multe locuri de acostare și descărcare a unor produse cu destinație comercială. Iar prezența bogată din punct de vedere numeric a semnelor monetare din nord-vestul și vestul Pontului Euxin (spre exemplu de la Istros și Berezan), ca și mai multe categorii de monede, ar putea să fie o dovadă a existenței mediului specific funcționării schimbului bazat pe „bani”.

Cele două noi tezaure de semne monetare se adaugă celor cunoscute pe coasta de vest a Pontului Euxin, în teritoriul istro-pontic. Ele întregesc numărul din ce în ce mai mare înregistrat în descoperirile fie fortuite, fie al cercetărilor arheologice, al tezaurelor compuse din semne monetare. Apariția lor în *chora* histriană, cu precădere în secolul al VI-lea a.Chr. și dincolo de acesta, chiar și la sute de km distanță de locul de turnare, este expresia necesității folosirii lor ca etalon în schimburile comerciale greco-autohtone.

BIBLIOGRAFIE

- Aricescu 1975 – A. Aricescu, *Tezaurul de semne de schimb premonetare de la Enisala*, SCN 6, 1975, p. 17–24.
- Avram 1991 – Al. Avram, *Beziehungen zwischen Griechen und Geten im archaischen Histria*, StCl 37, 1991, p. 19–30.
- Avram 1996 – Al. Avram, *Modes de contacts entre grecs et Gètes à l'époque archaïque*, în: O. Lordkipanidzé, P. Lévêque (eds.), *Sur les Traces des Argonautes, Actes du 6e symposium de Vani (Colchide), 22–29 septembre 1990*, Paris, p. 241–251.
- Avram 2006 – Al. Avram, *The Territories of Istros and Kallatis*, în: P. Guldager, V. F. Stolba (eds.), *Surveying the Greek Chora, Black Sea Region in a Comparative Perspective*, Black Sea Studies 4, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies, Aarhus, p. 59–80.
- Buzoianu 2001 – L. Buzoianu, *Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII–IV a. Chr.)*, Constanța, 2001.
- Cârlan 1999 – M. Cârlan, *Două monede bătute de tip „cu roata” și două obiecte premonetare inedite găsite în vecinătatea Histriei*, comunicare susținută la Simpozionul Național de Numismatică, Bârlad, mai 1999.
- Coja 1962 – M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI–I î.e.n.*, SCIV 13(1), 1962, p. 19–46.
- Coja, Dupont 1979 – M. Coja, P. Dupont, *Histria V. Ateliers céramiques*, București-Paris, 1979.
- Condurachi 1968 – E. Condurachi, *Problemi della polis e della chora nelle città greche del Ponto Sinistro*, în: *La città e il suo territorio, Atti del settimo Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 1967*, Napoli, 1968, p. 143–160.
- Condurachi et alii 1953 – E. Condurachi, D. Berciu, V. Canarache, Gh. Cantacuzino, M. Daie, S. Dumitriu, G. Florescu, N. Hamparțumian, D. Teodorescu, S. Morintz, D. M. Pippidi, D. Popescu, V. Popescu, C. Preda, L. Sahaghian, I. Stoian, El. Stoianovici, R. Vinces, Fl. Alexandrescu, M. Coja, E. Cisek, V. Eftimie, R. Florescu, E. Ionescu, G. Lehrer, N. Krauss, V. Niculescu, *Șantierul Histria*, SCIV 4(1–2), 1953, p. 90–152.
- Coteț 1973 – P. Coteț, *Evoluția litoralului românesc în timpul holocenului*, Peuce 3, 1973, p. 35–47.
- Danov 1990 – C. M. Danov, *Characteristics of Greek colonization in Thrace*, în: J. P. Descoeud (ed.), *Proceedings of the first Australian Congress of classical Archaeology held in honour of Emeritus Professor A. D. Trendall, Sydney 9–14 July, 1985*, Canberra-Oxford, 1990, p. 151–155.
- Irimia 1993 – M. Irimia, *Geții din Dobrogea în a doua jumătate a mileniului I a.Chr. și legăturile lor cu alte populații*, în: S. Lascu, C. Vitanos (eds.), *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea, volum dedicat Centenarului Școlii Normale „Constantin Brătescu”*

⁴¹ Stoian 1957, p. 198.

- din Constanța și aniversării a 115 ani de la reintegrarea Dobrogei la Statul Român, Asociația Cultural-Istorică Dobrogeană „România de la Mare”, Constanța, 1993, p. 156–176.
- Mănușu-Adameșteanu 1984 – M. Mănușu-Adameșteanu, *Tezaurul de semne premonetare în formă de vârf de săgeată de la Vișina (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, SCN 8, 1984, p. 17–24.
- Mitrea 1961 – B. Mitrea, *Sur les monnaies des cités pontiques découvertes sur le territoire des populations locales*, StCl 3, 1961, p. 83–88.
- Mitrea 1984 – B. Mitrea, *Etape cronologice în relațiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor*, Th-D 5(1–2), 1984, p. 111–122.
- Oberländer-Târnoveanu 1978 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de Nord (sec. VI î.e.n. – I e.n.)*, Pontica 11, 1978, p. 59–87.
- Pippidi, Berciu 1965 – D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei. Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, vol. 1, București, 1965.
- Poenaru Bordea 1996–1998 – Gh. Poenaru Bordea, *Découvertes monétaires en Roumanie 1994–1996 (XXXVIII–XL)*, Dacia NS 40–42, 1996–1998, p. 425–466.
- Poenaru Bordea 2004 – Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în: V. Marrazzo, D. Romagnoli, A. Stazio, M. Taliencio (eds.), *Presenza e funzioni della moneta nelle choroai delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero, Atti del XII Convegno organizzato dall'Università „Frederico II” e dal centro internazionale di studi numismatici Napoli, 16–17 giugno 2000, Istituto italiano di numismatica*, Roma, 2004, p. 27–70.
- Preda, Nubar 1973 – C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914–1970*, București, 1973.
- Preoteasa et alii 2012 – L. Preoteasa, I. Bîrzescu, D. Hanganu, A. Vespremeanu-Stroe, *Schimbări morfologice în regiunea Histria produse înainte, în timpul și după declinul cetății*, SCIVA 63(3–4), 2012, p. 201–223.
- Stoian 1957 – I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, SCIV 8(1–4), 1957, p. 183–204.
- Talmațchi 2001 – G. Talmațchi, *Contribuții privind circulația monetară dobrogeană în secolele VI–I a.Chr.*, AnUCDC 4, 2001, p. 120–145.
- Talmațchi 2002 – G. Talmațchi, *Delfinași olbieni descoperiți în Dobrogea*, Analele Dobrogei 7, 2002, p. 20–25.
- Talmațchi 2003a – G. Talmațchi, *Olbian dolphins discovered in Dobroudja*, Strabon. Bulletin d'information historique 1(1), 2003, p. 28–32.
- Talmațchi 2003b – G. Talmațchi, *Descoperiri premonetare și monetare în Dobrogea (sec. VI–I a.Chr.)*, Pontica 35–36, 2002–2003, p. 357–394.
- Talmațchi 2004 – G. Talmațchi, *Despre două posibile tezaure de semne premonetare-vârfuri de săgeți descoperite în Dobrogea*, Istros 11, 2004, p. 69–81.
- Talmațchi 2006 – G. Talmațchi, *Les Monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006.
- Talmațchi 2008 – G. Talmațchi, *Contribuții la cunoașterea prezenței semnelor monetare în Dobrogea*, EphemNap 18, 2008, p. 7–24.
- Talmațchi 2010 – G. Talmațchi, *Semne monetare din aria de vest și nord-vest a Pontului Euxin. De la simbol la comerț (secolele VI–V a.Chr.)*, Cluj-Napoca, 2010.
- Talmațchi 2017 – G. Talmațchi, *About the chronology of monetary signs based on the last results of the Dobrudjan archaeological researches*, în: D. Boteva (ed.), *Ex nummis lux. Studies in ancient numismatics in honour of Dimitar Draganov*, Sofia, 2017, p. 49–57.
- Talmațchi 2021 – G. Talmațchi, *Finds of monetary signs during the archaeological research of Histria (Constanța/Metaxa sector, 2016 campaign)*, în: L. Mihailescu-Bîrliiba, I. Dumitrache (eds.), *Persevera lucere. Studia in memoriam Octaviani Bounegru*, Bis Band 60: Philippika, Marburger altertumskundliche Abhandlungen, Wiesbaden, 2021, p. 309–320.
- Talmațchi 2023 – G. Talmațchi, *About possible stages of the significance and role of the monetary signs in the Western Pontic area in the light of recent research (6th century BC)*, în: P. Delev, T. Stoyanov, S. Yanakieva, H. Popov, A. Bozkova, M. Vassileva, S. Tzetkova, M. Damyanov, P. Ilieva, J. Emilov (eds.), *Ancient Thrace: Myth and reality, The Proceedings of the Thirteenth International Congress of Thracology, Kazanlak, September 3–7, 2017*, vol. I, Sofia, 2023, p. 467–474.
- Talmațchi, Matei 2005 – G. Talmațchi, I. Matei, *Some pre-currency issues discovered in Dobrudja*, Strabon. Bulletin d'information historique 1(2) juillet-décembre, 2003 (2005), p. 35–38.
- Teleagă, Zirra 2003 – E. Teleagă, V. Zirra, *Die Nekropole des 6. –1. Jhs. V.Chr. Von Istria Bent bei Histria. Archäologische Untersuchungen zur Bevölkerung in der westlichen Schwarzmeerregion*, Leidorf, 2003.
- Zirra 1985 – V. Zirra, *Date finale cu privire la necropola de epocă greacă de la Istria (jud. Constanța)*, SympThrac 3, Constanța, 1985, p. 56–57.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
(A)ARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACD – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis, Debrecen
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaHistArt – Acta historiae artium Academiae scientiarum Hungaricae, Akadémiai Kiadó, Budapesta
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – L'Année épigraphique, Paris.
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJBA – American Journal of Biological Anthropology
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
AK – Archaeologiai Közlemények, Pest
AnSt – Anatolian Studies, British Institute of Ankara
AnUCDC – Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”
AnUVT – Annales d'Université « Valahia » Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
AO – Arhivele Olteniei, Craiova
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
ArhMed – Arheologia Medievală
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AȘUI – Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Az Érem – Az Érem kiadványai, Budapest
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BerRGK – Bericht der Romisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BibIstroPontica-P – Biblioteca Istro-Pontica. Seria Patrimoniu, Tulcea
BJ – Bonner Jahrbücher – Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn, Bonn
BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra: I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson).
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
Buridava – Buridava. Studii și materiale, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu”, Râmnicu Vâlcea
CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Caiete ARA – Caiete ARA. Asociația Arhitectură, restaurare, arheologie, București
Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România
CEpR – Cronica Epigrafică a României
Cerclst – Cercetări Istorice, Iași
CICSA – Centrul de Istorie Comparată a Societăților Antice, Facultatea de Istorie, Universitatea din București
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I–XVII, Berlin
CN – Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României, București
CNM, V.1 – *Corpus Nummorum Moldaviae*, vol. V.1, Chișinău
CRAI – Académie des inscriptions et belles-lettres. Comptes rendus des séances de l'année ...
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea

- Dacia – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie Galați
- DHA – Dialogues d'histoire ancienne, Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- EphemDac – Ephemeris Dacoromana, Roma
- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
- ERSIR – *Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc*, I – V, V. Spinei, D. N. Rusu (coord.), Suceava, 2021
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- Fontes I – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, I, București, 1964
- Fontes II – *Fontes Historiae Daco-Romanae – Izvoarele istoriei României*, II, București, 1970
- FSI – Forensic Science International
- Glasnik – Glasnik. Srpsko Arheološko Društvo (Journal of the Serbian Archaeological Society), Belgrad
- Hierasus – Hierasus. Muzeul Județean Buzău
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IDRE – C. C. Petolescu, *Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptiones externae – Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie*, I-II, București, 1996-2000
- IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. I-V, Sofia, 1956-1970
- IGLR – E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976
- IGRR – *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes*, publiées par R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris, 1906-1927
- IJP – International Journal of Paleopathology
- ISM – *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscriptiile din Sythia Minor*: I. *Inscriptiones Histriae et vicinia – Histria și împrejurimile* (Dionisie M. Pippidi), București, 1983; II. *Tomis et territorium – Tomis și teritoriul său* (Iorgu Stoian), București, 1987; III. *Callatis et territorium – Callatis et son territoire* (Alexandru Avram), București – Paris, 1999; IV. *Tropaeum – Durostorum – Axiopolis* (Emilian Popescu), București – Paris, 2015 ; V. *Capidava – Troesmis – Noviodunum* (Emilia Doruțiu-Boilă), București, 1980; VI.2. *Supplementa 2. Tomis et territorium – Tomis et son territoire* (Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu), București – Paris, 2018
- Istros – Istros. Muzeul Brăilei „Ferdinand I”, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Narodnija Muzej (Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo), Varna
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAS – Journal of Archaeological Science, Amsterdam
- JAT – Journal of Ancient Topography
- JFS – Journal of Forensic Studies
- JITE – Journal of Institutional and Theoretical Economics
- JHE – Journal of Human Evolution
- LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324–346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346–498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
- MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia, Roma
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- Marmatia – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MCSEE – Monedă și comerț în Sud-Estul Europei, Sibiu
- MEFRM – Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Rome
- MER – *Catalogue des monnaies de l'Empire romain*. II. J.-B. Giard, *De Tibère à Néron*, Paris, 1988 ; III. J.-B. Giard, *Du soulèvement de 68 après J.-C. à Nerva*, Paris-Strasbourg, 1998
- MFMÉ-SA – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
- MIR – *Moneta Imperii Romani*. 14. B. Woytek, *Die Reichsprägung des Kaisers Traianus (98–117)*, I–II, Wien, 2010; 18. W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)*, Wien, 1986.
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, Muzeul Național de Istorie a României, București
- Numizmatičar – Numizmatičar. Casopis za anticki i stari jugoslovenski novac, Belgrad

- Numizmatikai Közlöny – Numizmatikai Közlöny. A Magyar Numizmatikai Társulat, Akadémiai Klado, Budapest
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Oltenia – Oltenia. Studii și Comunicări, Craiova
- Paléorient – Paléorient: revue interdisciplinaire de préhistoire et de protohistoire du sud-ouest et de l'Asie centrale, Paris
- PBF – Prähistorische Bronze Funde, München – Stuttgart
- Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea
- PME – H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven, I (A–I, 1976), II (I–V, 1977), III (1980; indici)
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
- Przegląd Archaeologiczny – Przegląd Archaeologiczny, Institut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Institut für Prähistorische Archäologie, Berlin
- RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
- RAN – Repertoriul Arheologic Național / National Archaeological Repository
- RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, București
- RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes. Academia Română. Institutul de Studii Sud-Est Europeene, București
- RevArh – Revista Arheologică, Chișinău
- RGZM – Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz, I-II, 2004
- RI – Revista Istorică. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); II.1, *From AD 69–96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117–138. Hadrian*, 2019 (R.A. Abdy, P.F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E.A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Pupienus*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313–337*, 1966 (P.M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337–364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395–491*, 1994 (J.P.C. Kent)
- RMD – Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, London: I. *Roman Military Diplomas 1954–1977*, 1978; II. *Roman Military Diplomas 1978–1984*, 1985; III. *Roman Military Diplomas 1985–1993*, 1994; Margaret M. Roxan, P. Holder, *Roman Military Diplomas IV*, 2003; P. Holder, *Roman Military Diplomas V*, 2006
- RMM-MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor – Monumente Istorice și de Artă, București
- Romanoslavica – Romanoslavica. Asociația Slaviștilor din România, București
- RPC – *Roman Provincial Coinage*, Oxford (https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/map?volume_id=)
- RPC, VII.2 – *Roman Provincial Coinage. VII.2. From Gordian I to Gordian III (AD 238–244): all provinces except Asia*, Londra/Paris, 2022 (J. Mairat, M. Spoerri Butcher, cu contribuția M. Amandry, R. Bland, K. Butcher, J. Nurpetlian, U. Peter).
- RRH – Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCIA.AP – Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SHA – *Scriptores Historiae Augustae*, Teubner, Leipzig, 1965
- Simpozion Chișinău 2003 – *Simpozion de numismatică dedicat Centenarului Societății Numismatice Române (1903–2003)*, Chișinău, 26–28 noiembrie 2003, București, 2005.
- SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
- SMMIM – Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București
- SNGCop 2 – *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish Royal National Museum*, Copenhaga, 1942–1969 (serie reeditată); II, *Thrace and Macedonia*, West Milford, 1982.
- SP – Studii de Preistorie, București
- StCl – Studii Clasice, București
- StratumPlus – Stratum Plus, Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, St Petersburg, București
- Suceava – Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava
- SympThrac – Symposia Thracologica, București
- Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
- TdE – Trabajos de Egiptología. Papers on Ancient Egypt, Universidad de La Laguna, Tenerife, Spania

Th-D – Thraco-Dacica, București

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Valachica – Valachica. Studii și cercetări de istorie și istoria culturii, Complexul Muzeal Național „Curtea Domnească”, Târgoviște

ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

ZRVI – Zbornik radova Vizantološkog instituta. The Institute for Byzantine Studies. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrad